

Ars Adriatica

Časopis Odjela za povijest umjetnosti
Sveučilišta u Zadru

3/2013.



SVEUČILIŠTE U ZADRU
UNIVERSITAS STUDIORUM JADERTINA
UNIVERSITY OF ZADAR

Ars Adriatica



UDK 7.0/77

SVEUČILIŠTE U ZADRU
ODJEL ZA POVIJEST UMJETNOSTI

ISSN 1848-1590

Ars Adriatica 3/2013.

Časopis Odjela za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru

Journal of the Department of Art History, University of Zadar



Zadar, 2013.

Izdavač Sveučilište u Zadru / *University of Zadar*
Publisher Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, 23 000 Zadar, Hrvatska / *Croatia*

Predsjednik Povjerenstva za
izdavačku djelatnost
Chairman of the Publishing Committee Josip Faričić

Glavni i odgovorni urednik
Editor-in-Chief Pavuša Vežić

Izvršni urednik
Executive Editor Laris Borić

Likovni urednik
Designer and Production Editor Ivan Josipović

Tajnica
Secretary Marija Bašić

Uredništvo
Editorial Board Samo Štefanac (nezavisni vanjski član), Laris Borić, Emil Hilje, Ivan Josipović,
Marija Kolega, Marijana Kovačević, Ana Mišković, Vinko Srhoj, Pavuša Vežić

Uredničko vijeće
Advisory Board Donal Cooper (Cambridge), Nikola Jakšić (Zadar), Stanko Kokole (Ljubljana),
Vladimir Marković (Zagreb), Tonko Maroević (Zagreb), Danko Zelić (Zagreb)

Naslovnica
Cover Design Ivan Josipović, Mladen Košta

Lektorica
Language Supervisor Ankica Bralić

Korektori
Proof-readers Marin Bagić, Karla Lebhaft, Anita Maglov, Ana Mišković, Antonija Mlikota,
Nicoletta Russotti-Babić, Suzana Valenta, Meri Zornija

Prevoditelji
Translators Laris Borić, Magdalena Skoblar (engleski); Mirta Habuš, Ana Mišković (talijanski)

UDK Ives Čače, Sveučilišna knjižnica u Zadru
UDC

Prijelom
Layout Mladen Košta, Pixel g.t.o., Zadar

Tisak
Printed by Denona d.o.o., Zagreb

Naklada
Copies 400

Adresa uredništva
Editor's Office Address Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest umjetnosti
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, 23 000 Zadar, Hrvatska / *Croatia*
tel. +385 (0)23 200 521, e-mail: arsadriatica@gmail.com

Časopis izlazi jednom godišnje / *Published Annually*

Sadržaj

Contents

- Ana Mišković 7 Prostor i funkcije sakristije u ranokršćanskom razdoblju na primjeru zadarskoga episkopalnog sklopa
The Location and Function of the Early Christian Sacristy: a Case Study of the Cathedral Complex at Zadar
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*
- Pavuša Vežić 21 Memorije križnoga tlocrta na tlu Istre i Dalmacije
Memoriae of cruciform ground plan in Istria and Dalmatia
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*
- Nikola Jakšić 53 Srebrna oltarna pala u Kotoru
A Silver Altarpiece at Kotor
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*
- Zoraida Demori Staničić 67 Ikona Bogorodice s Djetetom iz crkve Sv. Nikole na Prijekom u Dubrovniku
Icon of the Virgin and Child from the Church of St. Nicholas at Prijeko in Dubrovnik
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*
- Silvija Banić 85 Gotički lampas u relikvijarima za glave Sv. Asela i Sv. Marcele u Ninu
Il lampasso gotico nei reliquiari per le teste di Sant'Anselmo e Santa Marcella a Nona
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*
- Marijana Kovačević 103 Olipski fragment gotičkoga srebrnog ophodnog križa s prikazom Sv. Stošije
Silver Fragment of the Gothic Processional Cross from Olib with the Image of St. Anastasia
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*
- Ivo Petricioli 111 Još o Pavlu iz Sulmone - graditelju pročelja crkve u Starom Pagu
Ancora su Paolo da Sulmona - il costruttore della facciata della chiesa a Pago antica
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*
- Nikola Jakšić 123 Minijature 15. stoljeća u psaltiru iz Franjevačkog samostana u Kamporu na Rabu
Fifteenth-century Illuminations in the Psalter from the Franciscan Convent at Kampor on Rab Island
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*

- Emil Hilje 135 Šibenski graditelj i klesar Ivan Hreljić u svjetlu arhivske građe
The Architect and Carver Ivan Hreljić of Šibenik in the Light of Archival Records
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*
- Bojan Goja 159 Pietro Sandrioli *indorador* iz Venecije i drvene oltarne pale u Rabu i Šibeniku
The Venetian indorador Pietro Sandrioli and Wooden Altar Superstructures in Rab and Šibenik
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*
- Branko Metzger-Šober 175 Nadgrobni spomenici Ivana Rendića u Hrvatskom primorju
Funerary Monuments by Ivan Rendić in the Croatian Littoral
Pregledni članak - *Review paper*
- Enes Quien 193 Najraniji i rani radovi kipara Rudolfa Valdeca
The Earliest and Early Works of the Sculptor Rudolf Valdec
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*
- Ivica Župan 209 *Svjetlosni oblici* Vojina Bakića
Vojin Bakić's Luminous Forms
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*
- Vinko Srhoj 227 Idealizam sredenoga svijeta u umjetnosti Jurja Dobrovića
Idealism of the Organized World in the Art of Juraj Dobrović
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*
- Nataša Lah 243 Prilog širenju teorijske domene u povijesnom prostoru povijesti umjetnosti
A Contribution to the Dissemination of Theory in the Historical Space of Art History
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*

Osvrti i prikazi *Comments and Reviews*

- Ivan Basić 257 Novi katalog splitske ranosrednjovjekovne plastike
Prikaz knjige - *Review*

Marijana Kovačević

Olipski fragment gotičkoga srebrnog ophodnog križa s prikazom Sv. Stošije

Marijana Kovačević
 Odjel za povijest umjetnosti
 Sveučilište u Zadru
 Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
 HR - 23 000 Zadar

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
 Primljen / Received: 20. 12. 2012.
 Prihvaćen / Accepted: 12. 5. 2013.
 UDK: 739.1
 73.046

An interesting silver fragment decorated with the image of a saint was found several years ago in the Rectory at Olib. After comparing it with similar liturgical objects, the article establishes that it belonged to a processional cross and that the saint depicted is St. Anastasia, the patron saint of the parish church of Olib. It argues that the fragment had originally been affixed at the centre of the cross's back and argues for dating to the late fourteenth century. Apart from the provenance of the fragment, the iconographic identification of the saint depicted is further corroborated by iconographic analysis of the Romanesque and Gothic representations of St. Anastasia in the region of Zadar, most notably those which had been produced during this long period in the field of metalwork; in such a way, the article establishes that the fragment from Olib represents a sort of an evolutionary step forward in the representation of St. Anastasia, who is also a patron saint of the Archbishopric of Zadar.

Keywords: *Olib, goldsmith, Gothic art, processional cross, St. Anastasia, Novigrad, bishop's staff of archbishop Maffeo Vallaresso*

U okviru Stalne izložbe crkvene umjetnosti u Zadru, premda nije izložen posjetiteljima, već se nekoliko godina čuva zanimljiv i vrijedan srebrni fragment gotičkog ophodnoga križa (sl. 1), čekajući znanstvenu objavu.¹ Fragment je početkom 2006. godine pronašao u župnom uredu u Olibu don Pavao Kero, direktor Stalne izložbe crkvene umjetnosti.²

Pozlaćena srebrna lamina je u obliku latinskog križa (visina 12,7 cm, širina 9,3 cm, visina iskucane reljefne figure 11 cm), a na spoju hasti ima kvadratno proširenje koje naglašava gornji dio figure svete iskucane mahom na stupu križa. Srebrna pločica na svim rubovima ima rupice; kroz njih su nekad prolazili čavlići kojima je bila prikucana na drvenu podlogu ophodnog križa. Budući da su takve perforacije na svim rubovima lamine, zaključujemo da je revers ophodnog križa, u čijem je središtu stajala srebrna pločica, bio, kako je uobičajeno, prekriven s više komada srebrnog lima koji su za drvenu podlogu bili prikucani na svim obrisima. Gornji lijevi kut na anteni križa je odlomljen.

Iskucana figura svete jedini je ukras pločice. Njen mladolik stojeći lik prikazan je u tipično gotičkom kontra-

postu, diskretno povijen u blagoj S-liniji. Odjevena je u haljinu s istaknutim porubom na vratu te zaogrnta gusto nabranim plaštem. Haljina seže do tla, a plašt je nešto kraći. Nabori plašta u obliku slova „V” sugeriraju pokret, dijagonalno se spuštajući niz svetičine noge. Svetica ljevicom podupire zatvoreni kodeks, a desna joj je ruka položena na struk ispod razine lijeve. Glavu joj uokviruje aureola i simetrično razdijeljena kosa koja se spušta do ramena, uz ogoljeni vrat do ovratnika haljine. Na ovalnu licu s posebnom su izražajnošću prikazane oči, pogleda blago uzdignuta udesno. Lice je oštećeno na svetičinu nosu, gdje je srebro prošupljeno. Usta su prikazana posve shematizirano, u obliku kratka horizontalnog udubljenja.

Za neposredniji doživljaj tehnike iskucavanja posebno je ilustrativan pogled na naličje lamine, inače nepri- stupačno na srebrnim pokrovima ophodnih križeva koji su još uvijek pričvršćeni za svoju drvenu jezgru (sl. 2).

Dimenzije lamine, visina svetičina korpusa i stilске karakteristike prikaza okvirno povezuju fragment s grupom zlatarskih radova s konca 14. stoljeća u kojoj dominiraju ophodna raspela sa zadarskog područja, na čijim su poledinama sačuvani prikazi svetaca-zaštitnika



1. Prikaz Sv. Stošije na fragmentu srebrnog ophodnoga križa iz Oliba, avers, Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti (foto: M. Kovačević)
Fragment of the silver processional cross from Olib, obverse with the figure of St. Anastasia, Zadar, Permanent Exhibition of Religious Art



2. Fragment srebrnog ophodnoga križa iz Oliba, revers, Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti (foto: M. Kovačević)
Fragment of the silver processional cross from Olib, reverse, Zadar, Permanent Exhibition of Religious Art

pripadajuće kršćanske zajednice. To su: križ iz Novigrada,³ križ iz crkve benediktinki u Pagu,⁴ križevi iz Gorice (danas u Pašmanu),⁵ Sukošana,⁶ Dračevca⁷ te iz Vlašića na Pagu.⁸ Tim su križevima utvrđene brojne srodne umjetnine, mahom ophodni križevi, na širokom jadranskom prostoru od Senja preko Vinodola do sjeverne Italije.⁹ Sukladno tomu valja odrediti dataciju fragmenta u konac 14. stoljeća i pretpostaviti da je riječ o djelu jedne od brojnih zadarskih radionica, djelatnih u tom našem dalmatinskom gradu koji je uz Dubrovnik tijekom srednjeg vijeka bio najznačajnijim centrom zlatarstva na našoj obali Jadrana.¹⁰ No, zbog osobite srodnosti u obradi glave svetačke figure na reversu olipskoga križa (sl. 4) i one Sv. Ivana Krstitelja (sl. 5) s reversa spomenutoga križa iz crkve Sv. Jeronima – Sv. Ivana u Vlašićima na Pagu (sl. 3), ne smije se posve isključiti ni datacija fragmenta u rano 15. stoljeće budući da je Kristov korpus s aversa pašškoga križa znatno voluminozniji od figure sveca zaštitnika s reversa.¹¹ Zaštitnici na vlašićkom i olipskom križu prikazani su

manje vješto od ostalih navedenih, no sklonija sam tu razliku u izvedbi objasniti nižom razinom vještine majstora, radije nego ranijom datacijom.

Logikom titulara olipske župne crkve zaključujem da je svetica prikazana na opisanom fragmentu vjerojatno Sv. Stošija, te da je križ kojem je krasio poleđinu izvorno pripadao upravo župnoj crkvi Sv. Stošije na Olibu. No i okvirna stilska povezanost našeg fragmenta s gore navedenom grupom komparativnih primjera ophodnih križeva dodatan je argument u korist ovakvoj ikonografskoj identifikaciji prikazane svete, jer se i u središtima njihovih reversa javljaju mahom prikazi svetaca zaštitnika vjerskih zajednica kojima su pripadali (primjerice, u Sukošanu i Senju Sv. Martin, u Gorici i Vlašiću Sv. Ivan Krstitelj, u Novigradu Sv. Katarina, u Pagu Sv. Benedikt, u Bakru Bogorodica i sl.).

Prikaz svete na fragmentu iz Oliba značajan je prinos srednjovjekovnoj ikonografiji Sv. Anastazije (Stošije), zaštitnice Zadarske nadbiskupije, najštovanije zadarske svete i titularke katedrale u kojoj se u mramornom

sarkofagu čuvaju njezine moći, najvjerojatnije od 808. godine,¹² kada ih je zadarski biskup Donat prenio iz Carigrada kao dar bizantskoga cara Nicifora. Sirmijska je to mučenica čiji se kult, osim u Sirmiju, u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku proširio Istokom i Zapadom, pa je bila osobito štovana i u Carigradu i u Rimu, na sjeveru Italije,¹³ a vjerojatno zaslugom spomenutoga biskupa Donata i u Fuldi.¹⁴ Kako je poznato, u samome Zadru primat njezina kulta odmijenit će koncem 12. st. Sv. Krševan kao titular moćnoga zadarskoga benediktinskog samostana.¹⁵

Značaj relikvija Sv. Stošije na području tadašnje nadbiskupije, kao i svetičina hagiografija isprepletena s onom Sv. Krševana, pridonijeli su da se uz njega, ali i s drugim svecima, te samostalno, u zadarskoj umjetnosti u doba romanike i gotike njen lik prikazuje na većem broju značajnih umjetnina, kao i na pečatima grada i katedralnog kaptola. Na pečatu grada iz 1190. godine svetica je prikazana frontalno, u stojećem stavu i s krunom na glavi, ali bez drugih atributa, a obočena je stiliziranom arhitekturom dviju kula.¹⁶ O visokim



3. Prikaz Sv. Ivana Krstitelja s reversa srebrnog ophodnoga križa iz Vlašića na Pagu, Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti (foto: M. Kovačević)
Silver processional cross from Vlašići on Pag, reverse with the figure of St. John the Baptist, Zadar, Permanent Exhibition of Religious Art

dometima koje su likovni prikazi u zadarskoj sfragistici 14. stoljeća postizali zorno govori i pečat zadarskog kaptola iz posljednje četvrtine 14. st. s prikazom Bogorodice s Djetetom, obočene Sv. Stošijom i Sv. Krševanom pod arkadama istančano oblikovane gotičke arhitekture.¹⁷ Sv. Stošija i ovdje stoji u frontalnom stavu, krunu na glavi zamijenila je aureola, a u desnici joj je mučenička palma.

Reprezentativni prikazi Sv. Stošije u zadarskoj srednjovjekovnoj skulpturi nalaze se na romaničkom nadvratniku središnjeg portala starog pročelja zadarske katedrale iz 12. stoljeća,¹⁸ na pluteju romaničkog ambona zadarske katedrale,¹⁹ na reljefu iz 13. stoljeća koji se čuva se u okviru Stalne izložbe crkvene umjetnosti,²⁰ u gotičkoj luneti središnjeg portala zadarske katedrale iz 1324. godine,²¹ u luneti portala crkve Sv. Mihovila,²² a Sv. Stošiju prikazuje i jedan od kipova koje je Petar Berčić vjerojatno isklesao za pročelje kapele Sv. Šimuna (Stalna izložba crkvene umjetnosti),²³ kao i mramorni reljef s ležećim likom svete iz katedrale.²⁴ I za lik mlade djevojke s pletenicama na romaničkom reljefu od breče, pronađenom u kripti zadarske katedrale, predlagana je identifikacija sa Sv. Stošijom.²⁵ U srednjovjekovnom slikarstvu Zadra, pak, jedini su prikazi Sv. Stošije u freskoslikarstvu – izgubljeni prikaz u sjevernoj apsidi katedrale Sv. Stošije²⁶ i onaj djelomično sačuvan u *seccotehnici* iz južne apsidi crkve Sv. Krševana.²⁷ Prema tvrdnji N. Jakšića, poprsje Sv. Stošije prikazano je i unutar inicijala „D” u „Časoslovu opatice Čike”.²⁸

Ovom će prigodom biti pomnije razmotreni samo primjeri prikaza Sv. Stošije u zadarskom srednjovjekovnom zlatarstvu. Njeni su se prikazi na djelima zadarskog zlatarstva 14. stoljeća, osim na olipskome fragmentu, sačuvali na škrinjicama-relikvijarima Sv. Krševana²⁹ i Sv. Grgura,³⁰ na ruci-relikvijaru Sv. Ivana Krstitelja,³¹ te na ophodnom križu iz samostana Sv. Frane.³² Na škrinjici Sv. Krševana prikazana je na emajliranoj pločici na čeonj strani škrinjice, u redovničkom habitu i s križem u ruci, a flankira je stilizirana arhitektura, kao na spomenutim gradskim pečatima.³³ Prikaz svete na relikvijaru kompozicijski je osobito sličan onom na pečatu grada Zadra iz 1190. godine, ali je okvir u obliku mandorle odmijenio četvrtasti oblik pločice, a stiliziranu arhitekturu romaničkih kula arhitektura oblikovana u gotičkom stilu.³⁴ Bez naznaka ambijenta, ali slično odjevena (makar je možda ipak riječ o carskom ruhu) i s križem u ruci, svetica je prikazana i na škrinjici Sv. Grgura, no okrunjena, što je karakteristično za arhaičnije prikaze Sv. Stošije.³⁵ Ujedno je to i najelegantnija figura gradske zaštitnice u zadarskom zlatarstvu, čemu osobito



4. Prikaz Sv. Stošije na fragmentu srebrnog ophodnoga križa iz Oliba (detalj), Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti (foto: M. Kovačević)
Fragment of the silver processional cross from Olib, obverse with the figure of St. Anastasia (detail), Zadar, Permanent Exhibition of Religious Art



5. Prikaz Sv. Ivana Krstitelja s reversa srebrnog ophodnoga križa iz Vlašića na Pagu (detalj), Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti (foto: M. Kovačević)
Silver processional cross from Vlašići on Pag, reverse with the figure of St. John the Baptist (detail), Zadar, Permanent Exhibition of Religious Art

pridonosi naginjanje tipično gotičkom „S”-kontrapostu. Postavljena je uz lik titulara relikvijara, kojeg flankira zajedno s već spomenutim vojničkim prikazom Sv. Krševana. Dvoje zadarskih zaštitnika prikazano je jedno uz drugo u segmentima postolja ruke-relikvijara Sv. Ivana Krstitelja. Svetičino je frontalno poprsje ponovo u redovničkom habitu, a u ruci joj je križ podignut na prsa. Flankira je identifikacijski natpis, baš kao i stojeću figuru svete prikazane u poluprofilu na krajnje desnom polju antene emajliranog ophodnog križa iz samostana Sv. Frane. Na nasuprotnom, krajnje lijevom polju antene toga križa prikazan je, očekivano, Sv. Krševan, a svetački se „par” okreće *Mrtvom Kristu (Imago pietatis)* u središnjem polju reversa.

Pojedini su autori smatrali ili pretpostavljali da se lik Sv. Stošije nalazi na još nekoliko djela zadarskog zlatarstva 14. stoljeća, primjerice na jednoj od bočnih strana škrinjice-relikvijara Sv. Kvirina,³⁶ no nema identifikacijskog natpisa ni jukstapozicije s likom Sv. Krševana, pa nije moguće donositi konačne sudove o takvu prijedlogu. Pretpostavljalo se da je Sv. Stošija i svetački lik prikazan zdesna Kristu na čeonoj plohi škrinjice Sv. Zoila,³⁷ no vjerojatnije je ipak riječ o Bogorodici, budući da figura nema istaknutijih atributa. I. Petricioli je smatrao da se lik Sv. Stošije krije i u jednom od svetačkih likova na križu opatice Pave,³⁸ međutim valja ipak prihvatiti mišljenje N. Jakšića da je riječ o Sv. Klari, jer je darovateljica križa jedna od zadarskih klarisa, a franjevački sveci vidljivi su i u drugim segmentima križa.

U 15. stoljeću lik Sv. Stošije nalazimo na nekoliko zlatarskih radova koji su redom izloženi na Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti u Zadru. Prikazana je na poznatom pastoralu nadbiskupa Vallaressa,³⁹ i to možda čak i dvaput. Budući da se na kaštilcu pojavljuju svetačke figure drugih zadarskih i dalmatinskih zaštitnika poput Sv. Jeronima i Sv. Krševana, a možda i sv. Zoila, vjerojatno je da je jedna od dviju svetica prikazanih u edikulama donjega kata kaštilca upravo Sv. Stošija. Obje su svete prikazane dopojasno ili, vjerojatnije, u sjedećem stavu, što zbog malih dimenzija nije jednostavno razlučiti, posve frontalno, odjevene u bogato nabrane haljine i ogrtače pričvršćene na prsima, glava uokvirenih aureolama i kose razdijeljene i podignute u karakterističnu simetričnu frizuru. No, izglednije je da Sv. Stošiju prikazuje ona svetica koja na glavi osim aureole ima krunu, dok joj je desna ruka prekrivena tkaninom plašta, a lijeva blago podignuta i zaobljena dlana, kao da je u njoj nekad bila palmina grana koja danas nedostaje. Valja reći da je okrunjena svetica, u pogledu svojih atributa i općeg oblikovanja, dovoljno neutralna da bismo je s jednakim pravom mogli identificirati kao Sv. Luciju, Sv. Katarinu ili, primjerice, Sv. Margaretu. Mogućnost da je riječ o Sv. Stošiji podriva i vjerojatnost da je Sv. Stošija ponovo, čini se, prikazana u zavijutku na vrhu pastorala, okrunjena, zajedno sa Sv. Donatom ili samim naručiteljem, nadbiskupom Valaressom. U ljevici joj je kodeks, a u desnici tanak štap, možda donji dio nekadašnje palmine grančice. Moguće je, ipak, da se radi o Bogorodici pred

kojom je naručitelj.⁴⁰ Lik neke učene svete s palmom i knjigom u ruci je i u srebrnom medaljonu na stopi kaleža Hrvatinić-Beneša,⁴¹ no možemo samo nagađati da je riječ baš o Sv. Stošiji. Međutim, upravo ona je sasvim izvjesno prikazana na škrinjici-relikvijaru Petra i Pavla, proroka Danijela i biskupa Martina, koja je pripisana zadarskom zlataru Tomi Martinovu, pod prvom arkadom čeone strane.⁴² U rukama su joj i palma i knjiga.

Sudeći prema svemu navedenom, čini se da je uobičajena ikonografija ove svete donekle evoluirala tijekom kasnoga srednjeg vijeka, pa ona već od izmaka 14. stoljeća, a prvi put na našem fragmentu, sve češće nosi knjigu, simbol svoje učenosti. Tim je atributom, primjerice, označen svetičin kip, spomenuto djelo Petra Berčića, svetičin lik na zidnoj slici iz južne apside crkve Sv. Krševana, te srebrni iskucani reljef svete na relikvijaru pripisanu Tomi Martinovu – redom prikazi datirani u 15. stoljeće.

U svjetlu potonjeg tim je zanimljivije da je na mlađem, već umnogome renesansnom, srebrnom ophodnom križu olipske župne crkve datiranom potkraj 15. stoljeća, koji je također pripisan zadarskomu renesansnom zlataru Tomi Martinovu,⁴³ atribut Sv. Stošije ponovo knjiga. Na značaj uvođenja prikaza svetaca-zaštitnika u središnjim poljima poledina takvih križeva upućuje činjenica da je crkva Sv. Stošije na Olibu u vrijeme nastanka olipskoga fragmenta imala i jedan još stariji, kasnoromanički srebrni križ koji je na objema stranama imao arhaičan prikaz raspetog Krista.⁴⁴ Određeni arhaizmi u ikonografiji spomenutog olipskog križa pripisanog Tomi Martinovu osnažuju pretpostavku da je i stotinjak godina stariji križ od kojeg nam se očuvao tek fragment imao sličnu ikonografiju, što je dokaz o štovnosti starije umjetnine i potrebe da se, slijedeći trendove, ipak oda počast vrijednu dijelu tradicije ove otočke zajednice. Tim više ne treba

isključiti mogućnost da su ostali, izgubljeni dijelovi starijeg gotičkog križa, pretočeni⁴⁵ u srebro za izradu novog, modernijega u 15. stoljeću. Predložena datacija fragmenta iz Oliba u konac 14. stoljeća upućivala bi tako na vjerojatnost da je olipska župa dobila čak tri srebrna ophodna križa u razmaku od stotinjak godina⁴⁶ – jedan kasnoromanički, jedan gotički i jedan ranorenesansni, što ukazuje na živo nastojanje da se i u ovoj udaljenoj otočkoj sredini prate umjetnički trendovi.

Ma koliko privlačna bila izrečena pomisao, ne smije se zanemariti navod Carla Federica Bianchija o žiteljima Novigrada koji su pred Osmanlijama prebjegli na Olib, donijevši sa sobom „Gospu od Karmela”, vjerojatno naslikanu, za pripadajući oltar u župnoj crkvi Sv. Stošije.⁴⁷ Budući da se na gore spomenutome ophodnome novigradskom križu, koji je izvorno nastao za tamošnju samostansku crkvu Sv. Katarine, pojavljuje lik svete koji je ikonografski posve podudaran prikazu svete s olipskoga fragmenta, premda je tehnički i stilski znatno napredniji, ne smije se isključiti mogućnost da su Novigradani osim rečene slike na Olib sa sobom donijeli još jedan vrijedan predmet iz svoga zavičaja, srebrni ophodni križ na čijem se reversu nalazio naš fragment. U tome bi slučaju sveticu valjalo identificirati kao Sv. Katarinu. Iako je teško objasniti postojanje dvaju stilski i ikonografski tako bliskih ophodnih križeva u Novigradu koncem 14. st., toj mogućnosti u prilog ide sličan slučaj vezan uz ophodni križ iz Gorice (danas u župnoj crkvi Sv. Marije u Pašmanu na otoku Pašmanu) koji je također spomenut u gornjem tekstu. Naime, na poledini toga križa prikazan je zaštitnik župne crkve u Gorici, Sv. Ivan Krstitelj. Prema uvjerljivu tumačenju N. Jakšića, križ je izvorno pripadao upravo toj crkvi, a u otočku je župnu crkvu dospio zajedno s prebjeglim Goričanima tijekom Kandijškoga rata.⁴⁸

Bilješke

- ¹ Ovaj fragment dosad nije objavljen u literaturi, no zastupljen je tek u katalogu neobjavljene doktorske disertacije (kat. br. 51). MARIJANA KOVAČEVIĆ, *Umjetnička obrada plemenitih metala u 14. stoljeću u Zadru (doktorska disertacija)*, Zagreb, 2010., 5, 725, 896, 1267-1269, sl. 266-268.
- ² Don Pavao Kero, direktor Stalne izložbe crkvene umjetnosti u Zadru, ljubazno me je obavijestio o postojanju ovoga fragmenta, omogućivši mi njegovo nesmetano proučavanje i fotografiranje, na čemu mu u ovoj prigodi srdačno zahvaljujem.
- ³ THOMAS GRAHAM JACKSON, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, Vol. I., Oxford 1887., 329; IVO PETRICIOLI, Od ranog kršćanstva do baroka, u: *Sjaj zadarskih riznica* (ur. Tugomir Lukšić), Muzejsko-galerijski centar, Zagreb, 1990., 23, 329; NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije: Zlatarstvo* (ur. Nikola Jakšić), Zadarska nadbiskupija, Zadar, 2004., 26, 28, 31, 94, 130-132, 134, 138, sl. 046, 046a; MARIJANA KOVAČEVIĆ, Nekoliko priloga gotičkom zlatarstvu vinodolskog kraja, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 29 (2005), 19, 23, sl. 2b; MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 1246-1251; NIKOLA JAKŠIĆ, Rapporti veneto-dalmati nell'oreficeria trecentesca, u: *Letteratura, arte, cultura tra le due sponde dell'Adriatico / Književnost, umjetnost, kultura između dviju obala Jadrana, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*, Zadar, 25. rujna 2008. (ur. Nedjeljka Balić-Nižić, Nikola Jakšić, Živko Nižić), Zadar, 2010., 312-316, 320, 321-323, fig. 12c, 13c, 15b, 18a, 18b.
- ⁴ *Samostan i Crkva časnih sestara benediktinki u Pagu*, Zadar, 1983., 18; NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 25, 31, 132-134, sl. 047, 047a, 047b; MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 3), 18, 19, sl. 3b; NIKOLA JAKŠIĆ, Ophodni križ 14. stoljeća na Pašmanu, *Raukarov zbornik*, Zagreb, 2005., 591; E. HILJE, 2010., 170-172, sl. 27-30; MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 1252-1262; NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 3) 2010., 301-305, 316, 324, fig. 1, 3, 9, 15a.
- ⁵ NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 25, 27, 28, 31, 32, 132, 134-136, 137, sl. 31, 048, 048a, 048b; MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 3), 18, 19, 21, sl. 8b; NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 4) 2005., 587-596; MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 1256-1250; NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 3) 2010., 301-306, 315, 324, fig. 2, 5, 9, 13c.
- ⁶ NIKOLA JAKŠIĆ, Graditeljski i umjetnički spomenici u Sukošanu kroz povijest, u: *Župa Sukošan-o 700. obljetnici prvog spomena mjesnog imena Sukošan 1289-1989.*, Zagreb, 1989., 57, 166, sl. 19; IVO PETRICIOLI (bilj. 3), 23, 329; NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 28, 31, 32, 94, 136-138, sl. 31, 049; MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 3), 18, 19, sl. 6b; MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 1261-1265; NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 3) 2010., 315, 317, fig. 13c, 17.
- ⁷ Prikaz Sv. Petra na dračevačkom križu vidi u: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 27, sl. 20, desno; NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 3) 2010., 316, fig. 15b.
- ⁸ NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 27, sl. 20, lijevo; MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 1265-1267.
- ⁹ Opširnije o spomenutim komparativnim primjerima vidi u literaturi citiranoj gore u ovom odlomku: bilj. 3-7. Najsuštavnije je o ovoj problematici pisao N. Jakšić, donoseći neophodne komparativne table: NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 3) 2010., 299-326.
- ¹⁰ Opširno o zadarskim zlatarima i njihovim radionicama u 14. stoljeću vidi: MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 62-249, 589-615.
- ¹¹ Pritom valja imati na umu da je križ iz Vlačića i u drugim aspektima svoga oblikovanja stilski vrlo neujednačen, te da je stoga moguće da su pojedini dijelovi sadašnjega križa izvorno pripadali nekom stilski zrelijem križu, a tomu u prilog ide u prvom redu izrazita plastičnost figure raspetoga Krista.
- ¹² PAVUŠA VEŽIĆ, Pavuša Vežić, *Sveti Donat – Rotonda sv. Trojstva u Zadru*, Split, 2002., 22; P. Vežić kao temelj za navedenu dataciju citira rad I. Nikolajević u kojem se navodi da se prijenos relikvija Sv. Stošije u Zadar dogodio između 807. i 809. godine. (IVANKA NIKOLAJEVIĆ, „Martyr Anastasia” u Fuldi, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, knjiga XIV-1, Beograd, 1979., 46).
- ¹³ Više o kultu Sv. Anastazije u Sirmiju, Carigradu i Rimu vidi u vrijednu radu T. Vedriša: TRPIMIR VEDRIŠ, Štovanje sv. Anastazije u Sirmiju, Carigradu i Rimu u kasnoj antici i ranome srednjem vijeku, *Diadora*, 22 (2007.), 191-215.
- ¹⁴ Još o kultu Sv. Anastazije i mogućnosti da su relikvije te mučenice dospjele u Fuldu kao diplomatski dar zadarskoga biskupa Donata Karlu Velikom vidi: IVANKA NIKOLAJEVIĆ (bilj. 12), 47-51.
- ¹⁵ NADA KLAJČ – IVO PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku do 1409. (Prošlost Zadra II)*, Zadar, 1976., 72.
- ¹⁶ Opširnije o tom pečatu vidi: IVO PETRICIOLI, Prilog zadarskoj sfragistici, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Sv. 10(4) (1972), 117-120.; NADA KLAJČ – IVO PETRICIOLI (bilj. 15), 277.
- ¹⁷ Opširnije o tom pečatu vidi: IVO PETRICIOLI (bilj. 16), 121-123; NADA KLAJČ – IVO PETRICIOLI (bilj. 15), 545-546; ANTE GULIN, *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*, Zagreb, 1998., 308-311.
- ¹⁸ Opširnije o nadvratniku i relevantnoj literaturi vidi: NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije: Kiparstvo I* (ur. Nikola Jakšić), Zadarska nadbiskupija, Zadar, 2008., 161, sl. 049.
- ¹⁹ Opširnije o romaničkom ambonu zadarske katedrale i relevantnoj literaturi vidi: NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE (bilj. 18), 163-166, sl. 051b.
- ²⁰ Opširnije o reljefu i relevantnoj literaturi vidi: NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE (bilj. 18), 186, sl. 072.
- ²¹ Opširnije o skulpturi pročelja zadarske katedrale i relevantnoj literaturi vidi: NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE (bilj. 18), 152-160, sl. 048, 048f.
- ²² NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE (bilj. 18), 207-208, sl. 086.
- ²³ NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE (bilj. 18), 254-256, sl. 115a.
- ²⁴ Opširnije o navedenom reljefu vidi: NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE (bilj. 18), 259-260, sl. 119.
- ²⁵ Opširnije o navedenom reljefu vidi: NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE (bilj. 18), 162-163, sl. 050.

- ²⁶ Opširnije o freskama u sjevernoj apsidi katedrale i relevantnoj literaturi vidi: EMIL HILJE – RADOSLAV TOMIĆ, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije: Slikarstvo* (ur. Nikola Jakšić, Zadarska nadbiskupija, Zadar, 2006., 87-88, sl. 012a.
- ²⁷ Opširnije o freskama u južnoj apsidi crkve Sv. Krševana i relevantnoj literaturi vidi: EMIL HILJE – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 26), 85, sl. 011a.
- ²⁸ Svetičino poprsje zaogrnutu je u raskošnu odjeću. Jakšić uočava da je prikaz ikonografski podudaran s likovima Sv. Stošije na zadarskim romaničkim reljefima razabirući da svetica u desnici nosi mali križ koji je, doduše, jedva raspoznatljiv, dok je lijevi dlan uzdigla na prsa i okrenula promatraču. Vidi: MARIJAN GRGIĆ – JOSIP KOLANOVIĆ, *Liber horarum Cichae abbatissae Monasterii Sanctae Mariae Monialium de Iadra* (faksimil), Zagreb, 2002, str. 128v; EMIL HILJE – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 26), 256.
- ²⁹ Opširnije: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 6, 7, 9, 12, 14, 35, 66, 72-76, sl. 021-021c; MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 1033-1043.
- ³⁰ Opširnije: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 8, 14, 84-88, 134; MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 1043-1049.
- ³¹ Opširnije: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 6, 7, 35, 66-67, 74, sl. 017, 017a; MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 1056-1061.
- ³² Opširnije: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 29, 82-84, sl. 028-028a; MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 1219-1230.
- ³³ O utjecajima sfragistike na zadarsko srednjovjekovno zlatarstvo vidi: MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 619-620.
- ³⁴ No medaljon u središtu poklopca škrinjice – relikvijara Sv. Krševana preuzima i oblik mandorle neposredno od pečata komune i kaptola, a i natpisno polje na tom medaljonu slijedi model takvih pečata pa teče samim rubom mandorle.
- ³⁵ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (ur. Anđelko Badurina), Zagreb, 1990., 113.
- ³⁶ Opširnije: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 8, 14, 64, 67-70, sl. 018-018d; MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 1028-1033.
- ³⁷ Opširnije: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 14, 32, 94, 126-129, 131, 137, sl. 31, 045-045c; MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 1050-1056.
- ³⁸ Opširnije: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 29, 30, 91-92, 93, sl. 031; MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 1243-1246.
- ³⁹ Opširnije o pastoralu nadbiskupa Valaressa te o relevantnoj literaturi vidi: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 187-189, sl. 095.
- ⁴⁰ Čini se da je čitav niz autora tekstova i kataloga o zadarskom zlatarstvu pogrešno tumačio ikonografiju zastupljenu na kaštilcu pastoralu, bez provjere preuzimajući ikonografsku identifikaciju C. Cecchellija (CARLO CECHELLI, *Zara – catalogo di cose d'arte e di antichità*, Roma, 1932., 64). Prema tome pogrešnome tumačenju na donjem bi, krupnijem katu kaštilca bili prikazani *Mrtvi Krist*, *Bogorodica s Djetetom* i Ivan Krstitelj, a na gornjem katu Sv. Petar apostol, Sv. Jeronim i četvero zadarskih zaštitnika: Sv. Krševan, Sv. Stošija, Sv. Zoilo i Sv. Donat (MARIJAN GRGIĆ, *Zlato i srebro Zadra i Nina*, Zagreb, 1972., 181; IVO PETRICIOLI, *Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru (Katalog izložbe)*, Zadar, 2004., 60; NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 187, 189. No, autopsija pokazuje da je prikaz u jednoj od triju širih edikula donjega kata, koji su svi navedeni autori smatrali prikazom Sv. Ivana Krstitelja, zapravo prikaz *Uskrsloga Krista* koji je jednom nogom već iskoračio iz sarkofaga i pobjedonosno blagosilja desnicom. Budući da su na istome katu kaštilca u preostalim dvjema širim edikulama prikazani i *Mrtvi Krist* (*Imago pietatis*), odnosno dopojasni prikaz umrloga Krista u sarkofagu, te poprsje *Bogorodice s Djetetom*, ikonografski program moguće ističe različite vidove Kristove osobe: ljudsku i božansku izražene ponajprije kroz figuru Djeteta, zatim kroz ideju mučeničke smrti, te konačno uobličenu u trijumfalno uskrsnuće. Pod trima uskim i elegantnim baldahinima, koji su postavljeni između opisanih širih edikula, smjestile su se slične svetačke figure – viteški lik Sv. Krševana, pretpostavljena Sv. Stošija koja je već opisana u gornjem tekstu, te još jedna slična joj svetica, samo bez krune. I tri svetačka lika u nišama smještenim na gornjem katu kaštilca, u osi spomenutih širokih edikula, pogrešno su identificirana, to jest od nabrojanih šest moguće je prepoznati tek Sv. Jeronima s kardinalskim šeširo i modelom crkve u ruci, Sv. Petra s ključevima, te u figuri bradatoga sveca s knjigom možda vidjeti Sv. Zoila. Valja ipak primijetiti da je pretpostavljeni Sv. Zoilo fizionomijski posve podudaran karakterističnu prikazivanju Sv. Pavla, a takva bi identifikacija bila logičnija i u kontekstu ikonografske topografije budući da je u susjednoj edikuli toga kata kaštilca prikazan Sv. Petar. Tako razložena ikonografija ponešto oslabljuje uvjerljivost ideje o „zadarskome panteonu” zastupljenu na ovome vrijednome zlatarskome radu.
- ⁴¹ Opširnije o kaležu Hrvatinić – Beneša i svoj relevantnoj literaturi vidi: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 182-183, sl. 089, 089a.
- ⁴² Opširnije o relikvijaru – škrinjici Petra i Pavla, proroka Danijela i biskupa Martina te o relevantnoj literaturi vidi: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 206-207, sl. 118.
- ⁴³ Opširnije o navedenom križu vidi: IVO PETRICIOLI, Građevni i umjetnički spomenici srednjeg vijeka na zadarskim otocima, u: *Zbornik „Zadarsko otočje”* (ur. Valentin Uranija), Zadar, 1974., 102-103; IVO PETRICIOLI, *Stalna izložba crkvene umjetnosti (Katalog izložbe)*, Zadar, 87 (kat. br. 67); IVO PETRICIOLI, *Zadarski zlatar Toma Martinov, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Sv. 25(12) (1986.), 157; IVO PETRICIOLI (bilj. 3), 330 (kat. br. 190); IVO PETRICIOLI (bilj. 40), str. 50 (kat. br. M 10.14); MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 721.
- ⁴⁴ Opširnije o tom ophodnom križu vidi: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 78-79, sl. 024; MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 684, 719, 804, 874, 879, 881, 886, 896, 925, 1214-1217, 1232, 1240 (kat. br. 38).
- ⁴⁵ O običaju pretakanja srebra u našem srednjovjekovnom zlatarstvu vidi: MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 1), 649-650.
- ⁴⁶ Toma Martinov je dokumentirano djelovao u vremenskom rasponu od 1495. do 1527/31. godine (IVO PETRICIOLI (bilj. 43), 1986., 157).
- ⁴⁷ CARLO FEDERICO BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, Sv. II., Zadar 2011., 46.
- ⁴⁸ NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 3), 134-135.

Summary

Silver Fragment of the Gothic Processional Cross from Olib with the Image of St. Anastasia

This paper discusses an interesting silver fragment showing an image of a saint which was found a few years ago in the rectory of the island of Olib. Based on a thorough comparison of the fragment with similar liturgical objects from the wider area of Zadar, especially with the processional cross from Vlačići (Pag), the authoress proposes that the fragment once belonged to a Gothic processional cross dating from the end of the 14th century and that it was nailed as the middle part of its reverse side. The image of the saint depicted on this fragment is identified, based partly on the place of its discovery, with the patron saint of the parish of Olib, St. Anastasia. This identification is further strengthened also by an iconographical analysis of various depictions of St. Anastasia in Romanesque and Gothic art of Zadar and its area, especially in goldsmiths' work of the time, where there are relatively many of her images considering that St. Anastasia was the patron saint of Zadar cathedral, where her relic was treasured for centuries, and also one of four main patron saints of this important Adriatic city. That analysis led to the conclusion that there was a certain evolutive change in the depiction of the saintly patroness during that era, and that, starting from our fragment and the end of the 14th century, she is more often adorned with a book as her standard attribute. It was also noted that the image depicted on the Olib fragment may, perhaps, be identified with St. Catherine of Alexandria who was also often depicted with a book. Namely, she was the patron saint of a church in Novigrad, a small medieval town situated in the hinterland of Zadar, whence its inhabitants could have brought a whole cross,

or solely this fragment, centuries after its making, as C. F. Bianchi recorded that they brought to Olib a worshipped painting when fleeing from the Turks. This move of the local treasure from Novigrad to Olib in times of crisis and flight would thus coincide with the same practice of the move of the processional cross from Gorica to Pašman, as proposed by N. Jakšić. The stumbling stone of this theory is, of course, the existence of the 14th century processional cross in Novigrad, with very similar image of St. Catherine on its reverse. Although she is iconographically coherent with the saintly image on the fragment from Olib, it is rather difficult to explain the making of two similar processional crosses in such a short period of time, since the evident stylistic and technical differences between the two images allow only for a short time difference. On the other hand, if the saint on the Olib fragment indeed is St. Anastasia, this would mean that the parish church of Olib regularly refurbished its liturgical equipment during the period of less than two centuries, since one processional cross from Olib older than our fragment has also survived, still partly Romanesque in its morphology and iconography, as well as has survived the late 15th century cross attributed to Toma Martinov, goldsmith from Zadar, whose style is already Renaissance in many aspects. In course of the search for the images of St. Anastasia in the medieval goldsmiths' work of Zadar it was also observed that the long established iconographical identification of the figures depicted on the luxurious bishop's staff of the archbishop Maffeo Vallaresso (1460) has to be partially revised.